

ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ ЯК ЗАСІБ ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Забезпечення достатнього рівня життя людини, її свободи, рівності є одним із головних обов'язків сучасної соціальної держави. І вже в такому контексті соціальна держава бере на себе обов'язок піклуватися про забезпечення соціальної справедливості, добробуту своїх громадян, їх соціальний захист.

Проблема закріплення та реалізації основних прав і свобод людини є надзвичайно актуальною у будь-які часи, а в сучасному суспільстві її значення суттєво зростає. Адже стрімкий технологічний розвиток, космополітизація суспільства, зростання соціальних протиріч та збільшення розриву між багатими та бідними прошарками суспільства значно підвищують рівень соціальної напруги, що, в свою чергу, змушує державу застосовувати механізми впливу на суспільство, що може позначитися на рівні гарантування особистих прав і свобод людини.

Проблема правового закріплення і реалізації основних прав людини в межах соціальної держави була предметом соціального дослідження у працях: В. Бабкіна, П. Новгородцева, П. Рабіновича, Н. Оніщенко, О. Панкевича, О. Гайдуліна, Т. Тарахонич, проте аналіз значення принципів соціальної держави для забезпечення реалізації основних прав і свобод людини здійснювався фрагментарно.

Метою цієї статті є аналіз правового статусу соціальної держави, її призначення, а також виокремлення основних принципів її функціонування та їх значення для забезпечення прав і свобод людини.

Досить детально зміст найважливішої мети соціальної держави розкривається у рішеннях Федерального Конституційного Суду ФРН, де наголошується, що вона передбачає: а) піклування про людей, які відчувають потребу в цьому (тобто надання соціальної допомоги); б) гарантування громадянам гідного прожиткового мінімуму; в) врахування інтересів соціально слабких людей; г) піклування внаслідок настання непрацездатності або професійної непридатності [1, с. 11].

Тому однією з найважливіших ознак соціальної держави прийнято вважати гарантування, передусім на конституційному рівні, забезпечення та захисту комплексу соціально-економічних, культурних та екологічних прав і свобод людини та громадянина. Адже соціальна держава — це держава, яка відкидає економічне чи культурне пригнічення або значне обмеження прав будь-яких верств або груп населення, веде боротьбу з цими негативними явищами та намагається їх подолати [2, с. 125].

Тобто соціальна держава по-суті уособлює особливий, соціально орієнтований тип держави із розвинутою економікою, високим рівнем соціальної захищеності всіх громадян, а також утвердженням принципу соціальної справедливості. Так, П. Рабінович зазначає, що держава фактично набуває характеристики «соціальної» тоді, коли, ставлячи за мету реалізацію права людини на гідне життя, покладає на себе обов'язок щодо виконання значної за обсягом соціальної функції — проведення соціальної політики, спрямованої на розробку і здійснення системи реформ та заходів соціального захисту населення [3, с. 374]. Аналогічної думки дотримуються і О. Панкевич, який у загальному вигляді соціальну державу уявляє як таку, що маючи за свою економічну основу соціально орієнтоване ринкове господарство, створює всі можливі умови для реалізації економічних, соціальних та культурних прав людини, для самостійного забезпечення соціально відповідальною особою необхідного рівня матеріального добробуту, а також гарантує кожному прожитковий мінімум для гідного існування людини і сприяє зміцненню соціальної злагоди в суспільстві [4, с. 47]. Водночас усі ці ознаки, будучи закріпленими на нормативно-правовому рівні, формалізуються, набуваючи ознак конституційно-правового статусу, який передбачає пріоритет принципу соціальної справедливості і зобов'язує державу забезпечити соціальну безпеку особистості, яка гарантується посиленням інститутів представницької демократії, встановленням системи суспільного контролю за державою [5, с. 91-92].

Із наведених наукових ідей можливо зробити висновок, що всі вони визначають соціальну державу через такі характеристики, як соціальна справедливість, соціальний захист, добробут, гідний рівень життя, гарантування соціально-економічних прав людини і громадянина тощо.

З урахуванням вищезазначеного вважаємо, що соціальною є держава, яка активно реалізує широкомасштабну соціальну політику, сприяє здійсненню комплексу соціально-економічних, екологічних та культурних прав людини і громадянина в обсягах, що дозволяють втілити в життя конституційно-гарантоване визнання людини, її прав та свобод найвищою соціальною цінністю.

Принципи соціальної держави є основоположними ідеями, засадами, на основі яких повинні реалізовуватись її функції і завдання. Серед основних принципів соціальної держави, які забезпечують закріплення та реалізацію прав і свобод людини, на нашу думку, є наступні.

По-перше, принцип людської гідності. Сформулювавши «право на гідне людське існування», П. Новгородцев обґрунтовував його тим, що «користування свободою може бути абсолютно паралізовано браком коштів. Таким чином, саме заради охорони свободи, право повинно взяти на себе турботу про матеріальні умови її реалізації» [6, с. 322].

На практиці цей принцип яскраво демонструє основний закон ФРН, який розпочинається з утвердження людської гідності: «Гідність людини недоторканна». На думку відомого німецького правознавця П. Хаберле, цей принцип концентрує і фіксує цілі та діяльність держави на рівні окремої особистості; закріплюючи його в конституції, західна юридична наука та правозастосовча практика сприяли переорієнтації правової держави на особистість, її гідність [7, с. 16].

Лише соціальна, правова держава забезпечує утвердження людської гідності в повному обсязі. Адже ні недоторканність особи, ні закріплення формальної юридичної рівності не гарантують від фактичної нерівності. Гідність людини — це внутрішня оцінка людиною власної самоцінності, яка ґрунтується на об'єктивно існуючій цінності цієї людини для інших людей. В цьому аспекті величезне значення мають не тільки фізична свобода чи свобода пересування, а й самостійно обрана праця, належна і вчасна оплата праці, адекватні житлові умови тощо. Гідність людини виступає джерелом усіх прав і свобод людини, зокрема і соціальних. Таким чином, усі інші принципи соціальної держави тією чи іншою мірою спрямовані на досягнення людської гідності.

У більш вузькому сенсі принцип людської гідності безпосередньо пов'язаний із соціальними та економічними правами (достатнє харчування, одяг, житло). Конституційний Суд Угорщини в рішенні 1998 р. встановив, що право на соціальне забезпечення, визначене в ст. 70/Е Конституції, включає в себе мінімальне матеріальне забезпечення через сукупність соціальних послуг, які надаються державою, що є необхідною умовою реалізації права на людську гідність [8, с. 4].

По-друге, принцип соціальної справедливості. В узагальненому вигляді справедливість можна визначити як прийнятий суспільством в якості морально виправданого та правильного еталон (масштаб) для порівняння дій чи поведінки певного соціального суб'єкта та відповідної віддачі з боку інших суб'єктів або суспільства в цілому.

Відповідно до принципу соціальної справедливості, держава бере на себе обов'язок забезпечувати окремим громадянам та всім існуючим у суспільстві соціальним групам, які потрапили у скрутне матеріальне становище, допомогу і підтримку [9, с. 17].

Зрозуміло, що підтримка для людей, які не здатні себе забезпечити, здійснюється за рахунок праці інших. А тому принцип соціальної справедливості передбачає, що такі люди не можуть отримувати матеріальні блага в тому ж обсязі, що й працездатні громадяни. Йдеться лише про гарантування мінімального життєвого рівня, який може забезпечити дотримання принципу людської гідності.

Німецькі вчені виокремлюють ще один тісно пов'язаний з попереднім принципом — принцип соціальної рівності [10, с. 1]. Йдеться не про встановлення повної соціальної рівності (що, як уже зазначалося, неможливо), а про згладжування проявів різкої соціальної нерівності.

Тобто здійснення цього принципу має наближати до соціальної рівності, а не намагатися встановити її [11, с. 124]. Як зазначав ще П. Новгородцев у роботі «Криза сучасної правосвідомості», «від держави вимагається не тільки усунення юридичних перепон для розвитку свободи, але й надання матеріальної можливості для найкращого прояву свободи» [6, с. 208], що не повинно призвести до «зрівнялівки», до порушення принципів індивідуалізму та свободи.

По-третє, принцип солідаризму (соціального партнерства). Цей принцип базується на солідарності, тобто спільності інтересів, єдності дій, спільній відповідальності. Він корегує індивідуальну економічну свободу в інтересах суспільства. Кожна людина як суб'єкт суспільства несе відповідальність за інших і ця відповідальність має взаємний характер.

Головна ідея солідаризму (в широкому розумінні слова) — це солідарна і справедлива співпраця та

взаємодопомога між усіма членами суспільства. У контексті соціальної держави мається на увазі, що особа, яка перебуває у певних несприятливих умовах, розраховує насамперед на підтримку близьких, громадських спілок, фондів. А вже в разі неможливості отримати таку допомогу або її недостатності — включається державна система соціального забезпечення.

Принцип соціальних зобов'язань, тісно пов'язаний із попереднім. Мається на увазі обов'язок індивіда дотримуватися певних зобов'язань перед суспільством та державою, так і обов'язки держави перед людиною. Обов'язок індивіда знаходиться у двох площинах: 1) забезпечити себе та свою сім'ю; 2) індивід як невід'ємна частина суспільства несе соціальні обов'язки перед суспільством.

Але зрозуміло, що тільки держава може «централізовано» нести відповідальність за соціальне положення суспільства загалом та індивіда зокрема. Зрештою, спрямовані державою на соціальний захист матеріальні активи не виробляються нею індивідуально, а формуються працездатними членами суспільства через систему податків та обов'язкових платежів, завдяки примусу з боку держави.

Принцип рівних можливостей в сучасній практиці втілено як у національному законодавстві абсолютної більшості країн, так і в цілій низці міжнародних актів. Щоправда, приклад України засвідчує, що не меншого значення має реалізація цього принципу в поточній діяльності органів державної влади.

Саме цей принцип виявляє службову роль патерналізму в соціальній державі. Йдеться про те, що держава не розподіляє матеріальні блага порівну, а створює умови та гарантії справедливої приватизації, чесної конкуренції, недопущення монополізації, рівного доступу до кредитних ресурсів, рівності перед законом (правоохоронними та контролюючими органами) тощо, що дає можливість громадянам забезпечити себе та свої сім'ї.

В юридичній літературі принцип реальності соціальних прав людини називають принципом реального забезпечення соціальних прав. Визначаючи основні соціальні права як міжнародне право, так і вітчизняне конституційне законодавство виходять з того, що сама їх специфіка потребує забезпечення подвійного юридичного механізму [12, с. 16], який не лише визначає чи декларує ту чи іншу сукупність прав, а й юридично встановлює такі механізми реалізації та контролю за реалізацією означених прав, які здатні запровадити втілення всієї сукупності соціальних прав у суспільному та державному житті.

Сутність цього принципу полягає в тому, що соціальні права повинні бути забезпечені і гарантовані всіма спеціальними суб'єктами (насамперед — державою). Під гарантіями тут розуміються засоби, способи, які забезпечують здійснення в повному обсязі і всебічну охорону соціальних прав [13, с. 110]. Для цього повинні створюватися зовнішні та внутрішні механізми. Зовнішній механізм забезпечення реалізації соціальних прав характеризується постійним розширенням і оновленням міжнародних відносин у сфері гарантування соціальних прав людини. Закріплені у міжнародних договорах і угодах, соціальні права знаходять своє втілення в національному законодавстві конкретної держави.

Таким чином, гарантованість соціальних прав забезпечується всім механізмом реалізації основних принципів соціальної держави: конституційний механізм реалізації народовладдя, механізм діяльності вищих органів державної влади, правову і правоохоронну системи, різноманітні правові і соціальні інститути, громадські організації, дію елементів політичної системи, а також систему різноманітних інститутів громадянського суспільства.

Використані джерела:

1. Лимбах Ю. Цели социального государства: содержание и развитие в решениях конституционного суда / Ю. Лимбах // Российская юстиция. — 2002. — № 8. — С. 10-12.
2. Маунц Т. Государственное право Германии (ФРГ и ГДР) / Т. Маунц; [пер. с нем. Ю.П. Урьяса]. — М.: Изд-во иностр. лит., 1959. — 425 с.
3. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права і держави: [навч. посіб.] / П.М. Рабінович. — [вид. 3-тє, зі змінами й допов.]. — К.: ІСДО, 1995. — 679 с.
4. Панкевич О.З. Соціальна держава та права людини «другого покоління» (загальнотеоретичне дослідження) / О.З. Панкевич; [редкол.: П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін.]. — Львів: Астрон, 2006. — Вип. 11. — 227 с.
5. Гайдулін О.О. Європейська правова доктрина громадянського суспільства і соціальної правової держави / О.О. Гайдулін // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС Спец. вип.: Ідея правової держави: історія і сучасність: [у 5 ч.]. — 2004. — Ч. 1. — С. 88-93.
6. Новгородцев П.И. Введение в философию права / П.И. Новгородцев. — Ч. 2: Кризис современного правосознания. — М.: Изд. т-ва И.Н. Кушнарев и Ко, 1909. — 393 с.
7. Государственное право Германии: [в 2 т.] / [сокр. пер. с нем. 7-ми том. издания]. — М.: ИГП РАН, 1994. — Т. 1. — 311 с.

8. *Теньи Геза*. Право на социальное обеспечение в Конституции Венгерской Республики / Теньи Геза // Конституционная юстиция и проблемы формирования социального государства: 5-й Международный форум по конституционному правосудию. — М.: Институт права и публичной политики, 2002. — 357 с.
9. *Скрипнюк О.В.* Ідея соціальної справедливості в контексті теорії соціальної, правової держави / О.В. Скрипнюк // Вісник Академії правових наук України. — 2001. — № 2 (25). — С. 37-45.
10. *Вайшвила А.В.* Основні соціальні права людини і громадянина та державні гарантії їх реалізації / А.В. Вайшвила // Матеріали сьомого Українсько-німецького колоквиуму з питань конституційного права та конституційного судочинства // Вісник Конституційного Суду України. — 2002. — С. 12-16.
11. *Мизес Людвиг фон*. Индивид, рынок, правовое государство: Антология / [под. ред. Дарио Антисери и Массимо Балдини]. — СПб: Пневма, 1999. — 196 с.
12. *Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи* / [ред. Ю.С. Шемшученко]. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. — 656 с.
13. *Скрипнюк О.* Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики / О. Скрипнюк. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. — 598 с.

Панчишин А. В. Принципи соціальної держави як засіб гарантування прав і свобод людини.

В результаті вивчення існуючих поглядів вчених на категорію «соціальна держава» здійснено аналіз її змісту, охарактеризовані її основні принципи. Акцентовано увагу на значенні принципів соціальної держави для гарантування реалізації основних прав і свобод людини. Обґрунтовано авторське бачення структури та змісту основних принципів соціальної держави.

Ключові слова: соціальна держава, принципи, права, свободи людини.

Панчишин А. В. Принципы социального государства как способ гарантирования прав и свобод человека.

В результате изучения существующих взглядов ученых на категорию «социального государства» осуществлен анализ ее содержания, дана характеристика его основных принципов. Акцентируется внимание на значении принципов социального государства для гарантирования реализации основных прав и свобод человека. Обоснован авторский взгляд на структуру и содержание основных принципов социального государства.

Ключевые слова: социальное государство, принципы, права, свободы человека.

Panchyshyn A. Principals of the social state as the way to guarantee human rights and freedoms.

By analyzing scholars' existing approaches to the social state, its structure and content have been determined as well as the characteristics of main principals. The article focuses on the importance of the principals of the social state for the guarantee of implementation mail rights and freedoms. The author's vision of the structure and content of the mail rights and freedoms has been substantiated.

Key words: social state, principals, rights, human freedoms.

Рекомендовано до друку кафедрою теорії держави і права Національної академії внутрішніх справ.